

11. Analytická filosofie III. – Austin, Strawson, Quine

Americký filosof Richard Rorty (1931-2007), patřící k tzv. postanalytické filosofii, rozdělil v jedné své knize z 1967 analytickou filosofii na „filosofii ideálního jazyka“ (ideal language philosophy) a „filosofii běžného jazyka“ (ordinary language philosophy). Toto rozdělení podle něj vyjadřuje to, jak jednotliví analytičtí filosofové odpovídají na závěr, že „mezi strukturou jazyka a strukturou světa existují diskrepance“. Ti, co patří do první skupiny „se domnívají, že vzhledem k těmto diskrepancím musíme náš jazyk nějak opravovat (případně ho nahradit nějakým lepším)“ – tj. formalizovat jej, ti, co patří do druhé skupiny „jsou přesvědčeni, že jazyk má smysl jedině popisovat a mapovat a že žádné ‚jazykové inženýrství‘ nikam nevede.“

Filosofie ideálního jazyka	Filosofie běžného (přirozeného) jazyka
GF; BR; RC Cambridge kromě GM!	GM, pozdní LW; Gilbert Ryle; John Austin; Peter Strawson Oxford

„Oxfordští filosofové sdíleli přesvědčení BR či RC, že náš přirozený jazyk je jen velice nedokonalým nástrojem mapování světa; odmítali však závěr, že by bylo třeba ho nějak reformovat. S pozdním LW pak sdíleli zaujetí pro každodenní jazyk a faktické způsoby mluvy; nesouhlasili však s tím, že tím by se studium jazyka a jeho sémantiky mělo stát nějak méně rigorózní.“

Dobrý příkladem východiska i metody oxfordských filosofů je článek G. Ryla (1900-1976) „Systematicky zavádějící výrazy“ z roku 1932: „Existuje mnoho výrazů vyskytujících se v nefilosofickém diskursu, kterým jejich uživatelé i ti, kteří je slyší nebo čtou, dokonale rozumějí, a to i přesto, že tyto výrazy mají gramatickou nebo syntaktickou formu, která je prokazatelně nepřiměřená stavům věcí, které zaznamenávají (či domnělým stavům věcí, které údajně zaznamenávají). Takové výrazy můžeme, a pro účely filosofie, nikoli však nefilosofické řeči, dokonce musíme, přeformulovat ve výrazy, které mají syntaktickou formu přiměřenou zaznamenávaným faktům (či oněm domnělým faktům, které údajně zaznamenávají).“

Podle Ryla je tedy často nutné přirozený jazyk analyzovat, ne proto, že by byl jako takový v nepořádku, ale proto, že „forma našich vyjádření ne vždy odpovídá skutečné formě vyjadřované skutečnosti“, „filosofická reflexe musí směřovat k odhalení všech takových diskrepancí“. Ryle se shoduje např. s BR, „že jazyk nám podsouvá nepřiměřené vidění skutečnosti, protože z jeho struktury neopodstatněně usuzujeme na strukturu světa“, Ryle si však na rozdíl od BR nemyslí, „že by tento nedostatek mohl či měl být napraven nějakou ‚logickou protetikou‘.“ Ryle ilustroval tyto diskrepance s pomocí 3 příkladů:

Diskrepance	Zavádějící výraz (podle Ryleho)	Správný výraz (podle Ryleho)
Kvaziontologická	„Masožravé krávy neexistují“	„Nic není zároveň kráva a masožravec“
Kvaziplatónská	„Čestnost je chvályhodná“	„Kdokoli je čestný, je chvályhodný“
Výrok určitého popisu, jehož význam problematicky denotuje	„Jonesův nejstarší syn se dnes oženil“	„Někdo je Jonesovým synem, je starší než ostatní Jonesovi synové a dnes se oženil“

Ryle se domníval, že i naše běžné výrazy označující naši mysl jsou zavádějící; podle Ryla je příčinou našeho mylného pohledu na mysl to, co nazval „kategoriální chybou“ – a ilustruje to na příkladu s univerzitou: Cizinci, který je poprvé v Oxfordu nebo v Cambridge postupně ukáží některé jednotlivé části univerzity (koleje, výzkumná pracoviště, prostory, kde sídlí vedení). Cizinec se posléze zeptá: Viděl jsem, kde bydlí studenti, kde dělají vědci pokusy a kde pracují vedoucí pracovníci, avšak univerzitu jsem neviděl. Ryle se domnívá, že chyba, kterou takový člověk dělá, vychází z předpokladu, že univerzita bude něčím dalším vedle kolejí a uvedených prostor. Univerzita je podle Ryla ovšem spíše souhrnem všech relevantních budov. Ten,

kdo vidí mysl jako další věc, ze které se kromě těla skládá člověk, se dopouští podobné chyby, tvrdí Ryle.¹

„**Filosofové Oxfordu** si sice jako jednotlivci nezískali takový věhlas jako reprezentanti konkurenční Cambridge (GM, BR, LW), postupně však vytvořili pozoruhodnou školu **filosofie běžného jazyka**. Charakteristické pro ni bylo, že **ač i oni pluli s proudem obratu k jazyku, kladli mnohem větší důraz na analýzu způsobů, jak je jazyk fakticky užíván než na logickou analýzu jazyka**; logika pro ně také nehrála tak důležitou roli jako pro BR či logické empiristy. Vážněji než třeba RC a spol. na druhé straně většinou brali tradiční filosofii.“

Po Rylovi, průkopníku analytické filosofie v Oxfordu, tam působil Alfred Ayer (1910-1989). „V roce 1933 se mezi oxfordské akademiky zařadil i **John Austin** (1911-1960), dále „JA“, který se brzy stal klíčovou osobností, zřejmě díky svému charizmatu. Byl trochu podobným typem filosofa jako LW: málo publikoval (na rozdíl od LW však i málo psal) a své žáky ovlivňoval zejména prostřednictvím přímého pedagogického působení. A i když na rozdíl od LW zdůrazňoval systematickosti filosofie, mezi svými posluchači proslul zejména neopakovatelnými a nelitostnými kritickými rozborů výsledků svých filosofických kolegů.“

GF, BR nebo RC „se na jazyk soustředili především jako na nástroj artikulace a uchovávání poznání a vědění.“ Větu považovali za „prostředek tvrzení či ‚konstatování skutečností‘, na níž je ze sémantického hlediska podstatné především to, zda je pravdivá či nepravdivá; a kterou je tak nejlépe analyzovat prostředky logiky.“ „Oxfordští filosofové - podobně jako pozdní LW – tuto perspektivu začínají měnit: začíná je velice zajímat, jak jazyk fakticky v různých situacích a kontextech užíváme – jedině tak se totiž podle nich můžeme dobrat skutečných významů slov.“ Když obrátíme „pozornost k tomu, jak skutečně mluvíme“, zjistíme podle LW, že existuje bezpočet různých způsobů užívání toho, „čemu říkáme znaky, slova, věty.“ JA s tím nesouhlasil a „navrhl klasifikaci tzv. řečových aktů [speech acts]. Za úkol filosofa považoval v podstatě kompilaci jakési ‚supergramatiky‘, katalogu všech možných funkcí slov.“

JA zdůraznil, že výpovědi, které činíme, mohou být nahlíženy z různých hledisek a na různých úrovních:	
Když vyslovím nějakou větu, <i>vydávám určité zvuky</i>	Fonetický akt
Tyto zvuky tvoří větu nějakého jazyka, větu, která v <i>tomto jazyce něco znamená</i>	Fatický akt
Touto větou vypovídám něco konkrétního	Retický akt, lze dále dělit (pro JA klasifikaci podstatné): Lokuční akt: prostě „něco říkám“, tj. vyslovuji smysluplnou větu. Avšak vyslovit lokuční akt současně znamená provést i ilokuční akt: „Takže, když vykonáváme lokuční akt, budeme vykonávat také nějaký takový akt jako <i>kladení otázky</i> nebo <i>odpovídání</i> na ni, <i>poskytování nějakých informací</i> nebo <i>nějakého ujištění</i> či <i>varování</i>, <i>oznamování verdiktu</i> nebo <i>úmyslu</i>, <i>vynášení ortelu</i>, <i>ustanovování</i>, <i>vyzývání</i> či <i>kritizování</i>, <i>identifikování</i> či <i>popisování</i> a spousta dalších.“ Vedle lokučního a ilokučního aktu však můžeme tím, že „něco řekneme“, uskutečnit i další akt, který JA nazývá perlokuční akt: <i>můžeme totiž svou výpovědí něčeho fakticky dosáhnout</i>, např. někoho o něčem přesvědčit, někoho k něčemu přimět, něco slíbit (např. vyslovit manželský slib=zavázat sebe sama k věrnosti manželovi/manželce). Lokuční a ilokuční akty se v rámci výpovědi uskutečňují automaticky, perlokuční akt se uskutečnit může, ale nemusí!

Podle JA je klíčová z hlediska pochopení jazyka a jeho sémantiky klasifikace různých ilokučních aktů.² Důležitá je v této souvislosti jeho kniha Jak udělat něco slovy (How to Do Things with Words, 1962).

¹ Peregrin, J., Kapitoly z analytické filosofie, 167-170, (o myslí 170, 173); citovaný text jsem mírně upravil. Více k životu a filosofii G. Ryla viz Coreth, Ehlen, Haeffner, Ricken, F20S, 161-165, o Rylově pojetí myslí, včetně kritických otázek: 164-165.

² Tamtéž, 171, 176-178; citovaný text jsem mírně upravil, v tabulce pro zjednodušení neuvádím uvozovky. Více k životu a filosofii JA viz Coreth, Ehlen, Haeffner, Ricken, F20S, 165-173.

Dalším významným filosofem z Oxfordu byl **Peter Strawson** (1919-2006), dále „PS“, který na univerzitě působil od 1947, 1968 se stal nástupcem G. Ryla na katedře metafyziky. Rád bych zde velmi stručně referoval o přínosu PS ve dvou oblastech: teorie denotace/referování (1) a deskriptivní metafyzika (2). PS se rovněž zabýval teorií pravdy, kritizoval korespondenční teorii pravdy, kterou předložili někteří filosofové z Cambridge (GM, BR a LW); tím se zde ale nebudu zabývat.³

(1) Ve svém článku O referenci (1950) upozornil na chybu BR, „že nerozlišil mezi větou (jakožto abstraktní entitou) a *konkrétní výpovědí* této věty. Věta „Francouzský král je holohlavý“ je jedna“, konkrétních výpovědí je mnoho. Když větu např. pronesu v době vlády Ludvíka XIV., připisuji holohlavost jemu, když za vlády Ludvíka XV., připisuji holohlavost někomu jinému. Proti BR PS namítal, že „zatímco význam je atributem věty nebo výrazu jako takového, pravdivost a referování jsou atributy (konkrétního) užití věty nebo výrazu“.

PS kritika BR „směřuje k tomu, že BR neopodstatněně zaměnil význam výrazu s jeho extenzí. Může se tedy zdát, že PS směřuje ke stejnému závěru jako RC: význam věty není její extenze, ale něco jako její intenze.“ PS se ovšem „soustředil na poněkud jiný aspekt významu než RC. Zajímá se totiž především o to, že výraz může nabývat různých extenzí, je-li použit při různých příležitostech a v různých kontextech, zatímco u RC nemá pojem kontextu žádné místo“, RC se soustředil „na jazyk jako abstraktní systém“ a kontext považoval za „záležitost pragmatiky, která je z hlediska studia významů irrelevantní.“

Příklad: vysloví-li větu „Já jsem holohlavý“ PS, má tato věta intenzi totožnou s intenzí věty „PS je holohlavý“, zatímco vysloví-li ji RC, je intenze věty totožná s intenzí věty „RC je holohlavý“. Intenze podle RC „vyjadřuje to, jak se extenze výrazu mění s měnícím se stavem světa“ (viz existence hobitů), kdežto PS „hovoří o tom, že výraz může mít různé extenze (a potažmo i různé intenze jak ukazuje příklad) v závislosti na kontextu, ve kterém je užit.“ U věty „Francouzský král“ se ovšem rozdíl mezi RC a PS stírá, extenze je určena stavem světa, zjednodušeně: kontextem je celý svět.⁴

(2) V knize Individua: Esej o deskriptivní metafyzice (1959) rozlišil dvojí typ metafyziky: „Metafyzika byla často revizionistická a méně často deskriptivní. **Deskriptivní metafyzika se spokojí s popisem aktuální struktury našeho myšlení o světě**, revizionistická metafyzika se stará o to, aby vytvořila lepší strukturu. ...Žádný skutečný metafyzik asi nebyl, co do intence či výsledku, zcela jedním či druhým. Můžeme ale zhruba určit: Descartes, Leibniz, Berkeley jsou revizionisté, Aristotelés a Kant deskriptivisté.“

PS svůj projekt deskriptivní metafyziky začal úvahou nad lingvistickým fenoménem **identifikace jednotliviny**. Jaké jsou podmínky toho, že když mluvčí o něčem mluví, posluchač mu rozumí? Základním lingvistickým prostředkem, který slouží k identifikaci, jsou ukazovací výrazy – lze je použít v případech, kdy jak mluvčí, tak posluchač aktuálně vnímá danou jednotlivinu. Dalšími prostředky jsou jména a popisy (deskripce) – lze je použít i v případech, kdy jednotlivinu nevnímáme. Nicméně veškeré tyto případy jsou odvozené od základních ukazovacích identifikací a ty se v posledku opírají o systém časo-prostorových relací. Mezi jednotlivinami jsou pak některé základní (identifikovatelné přímo v časo-prostoru) a jiné odvozené (identifikovatelné nepřímo, např. události).

Materiální věci jako základní jednotliviny: Mezi jednotlivinami jsou některé základní a jiné odvozené. PS hájil stanovisko, že těmi základními jsou materiální věci: (i) Materiální věci jsou základními jednotlivinami, protože jen ony se hodí k „výstavbě“ časo-prostorového systému, jen ony jsou dostatečně „trvajících a místo-zaujímajících“. (ii) Závislou (odvozenou) kategorií jednotlivin jsou pak „soukromé zkušenosti“ (např. bolest zubů, vjem červeně, atd.), „teoretické konstrukty“ (např. elektrony), a procesy a události. Všechny jednotliviny závislých kategorií jsou identifikovatelné jen díky materiálním věcem. (Poznámka: závislost ($_Z_$) je asymetrická relace ($xZy \rightarrow \sim yZx$)).

³ PS zároveň pokládal i JA za zastávce cambridgeské korespondenční teorie pravdy. Více a podrobně Novák, Vohánka, Kapitoly z epistemologie, 82-84. PS nahlížel „nepřijatelnost pojmu faktu jakožto pravditele a tedy i celé cambridgeské koncepce“ a uvědomil si, že JA „mylně přisuzuje vztahu faktu a výpovědi vlastnosti, které má ve skutečnosti vztah subjektu a predikátu.“ Více tamtéž, 84.

⁴ Peregrin, J., Kapitoly z analytické filosofie, 173-175; citovaný text jsem mírně upravil.

Osoby: Mezi materiálními věcmi se vyskytují některé, kterým připisujeme **nejen fyzikální vlastnosti** (umístění a pozici), **ale i mentální vlastnosti** (jednání, intence, vjemy, myšlenky, pocity, vnímání, paměť). Co znamená tato „zvláštnost“? Podle PS jsou tři možnosti: 1) Kartezianismus: vlastnosti se připisují dvěma odlišným věcem (res extensa, res cogitans); 2) „No-ownership view“: mentální vlastnosti se ničemu nepřipisují (Hume, možná LW); 3) „Primitivita“: materiální věci s myslí jsou osobami, což je neredukovatelná, základní kategorie našeho pojmového schématu. Podle PS je třeba přijmout třetí teorii, protože jak první, tak druhá teorie jsou iracionální (pokud by byly pravdivé, nemohli bychom je zastávat). Tzv. problém mysl-tělo je podle PS pseudo-problém.

Hodnocení PS deskriptivního přístupu k metafyzice: zachovává si zdravou míru mezi asketickou ontologií Quineovou a hýřivou ontologií Chisholmovou, v tom se blíží Aristotelovi. Sympatická je i jeho metoda zůstat co nejbližší pojmovému rámci běžného jazyka a myšlení. Mezi jednotlivé slabiny PS argumentace se ovšem uvádí: a) Kruhovitost (čas a prostor jsou identifikovány pomocí materiálních těles a naopak); b) Primitivita pojmu osoby (zdá se, že pojem osoby lze analyzovat); c) Priorita věcí před událostmi (není tak snadné uhájit). Obecná slabina PS pozice spočívá v častém kolapsu epistemické (lingvistické) a ontické roviny. Ne nadarmo se PS odvolává nejen na Aristotela ale i na Kanta.⁵ Primární text nabízí vhled do PS knihy Individua.

Stručné seznámení s analytickou filosofií zakončíme představením filosofického přístupu amerického filosofa jménem **Willard V. O. Quine** (1908-2000), dále „WQ“. Studoval na Harvardské univerzitě matematiku a filosofii, kde byl jeho učitelem Whitehead a Lewis.⁶ Intelektuálními vzory se mu stali BR a RC, RC pak jeho dalším učitelem a přítelem. RC sice do velké míry WQ intelektuálně formoval, ale filosofie RC se pak stala do velké míry předmětem ostré kritiky WQ – což je patrné v nejvíce diskutovaném článku WQ: Dvě dogmata empirismu (1952), kde de facto odmítl podstatnou část pilířů logického empirismu RC: atomistické chápání jazyka a celkově „rozdílení mezi ontologií a empirickou vědou, mezi analytickými a syntetickými pravdami, mezi formálními a empirickými vědami, mezi interními a externími otázkami.“ WQ zaujal pozici tzv. **holismu**.⁷ V tom měl na WQ velký vliv americký pragmatismus, konkrétně John Dewey (1859-1952); tento vliv byl nejdříve latentní, ale nejpozději v článku Ontologická relativita (1969) se WQ k Deweyovi explicitně přihlásil a „zdůraznil, jak tento klasik pragmatismu svým pojetím jazyka předběhl analytickou Evropu.“ V tomto článku se WQ mimo jiné odvolal na Deweyův názor, že význam není psychickou entitou, ale především vlastností chování, a podotkl, že tento naturalistický způsob pojetí jazyka a významů Dewey předložil v době, kdy se LW stále ještě držel své teorie jazyka jako kopie světa (tj. obrázkové teorie předložené v Traktátu, viz předchozí přednáška).⁸

Pro filosofický přístup WQ je typické, že „**zkřížil analytickou filosofii s pragmatismem**. Proč? WQ se domníval, že původní opozice analytické filosofie vůči metafyzice se postupně proměnila v pozici metafyzickou – metafyzické je podle WQ pojetí vztahu jazyka a světa vyjádřené obrázkovou teorií. Tato teorie je podle WQ odtržená „od toho, co jazyk skutečně je“ – jazyk je podle něj „soubor lidských dispozic ke zjevnému chování“. WQ nahradil logicko-empiristické atomické pojetí jazyka svým tzv. holistickým pojetím, což má za důsledek „odvržení korespondenční teorie pravdy“ a nakonec i „odmítnutí pojmu významu, jako něčeho, co [podle něj] dělá víc škody než užitku.“ V čem přesně spočívá holismus WQ? V tom, že jazyk ani teorie v něm formulované nemůžeme poměřovat se světem slovo po slově, ani větu po větě; jde prostě o odmítnutí korespondenční představy, že „svět je – nezávisle na jazyce – souhrnem faktů a pravdivá teorie je souhrnem vět, z nichž každá, nezávisle na těch ostatních, kopíruje svůj fakt.“

V této souvislosti je třeba připomenout, že analytičtí filosofové toto korespondenční pojetí chápali jako

⁵ Tuto stručnou a výstižnou charakteristiku PS deskriptivní metafyziky (2) přejímám od D. Novotného, viz <http://poznampodcarou.blogspot.cz/search/label/Strawson?m=0>; více k odbornému životopisu a filosofii PS viz Coreth, Ehlen, Haeffner, Ricken, F20S, 174-179.

⁶ Stručné představení WQ spisů a filosofie viz Coreth, Ehlen, Haeffner, Ricken, F20S, 202-210.

⁷ Více tamtéž, 202-204.

⁸ Peregrin, J., Quine a rozhraní mezi analytickým a syntetickým in SF20, 521-522.

nápravu idealistického pojetí, které panovalo v době nástupu analytické filosofie a podle nějž svět konstituujeme svým vědomím. Proti idealistům BR, RC a mladý LW postavili pojetí vědomí a jazyka, které jsou v poznávání světa pasivní v tom smyslu, že hrají roli prostředku zobrazování či reprezentace. WQ odmítnutím reprezentační teorie jazyka vyvolal pochopitelně zmatek, protože jeho pojetí bylo velice podobné idealistickému (s rozdílem, že místo vědomí mu jde o jazyk): jeho holismus totiž propaguje názor, že

- „**teorie v našem jazyce nemůžeme porovnávat se světem větu po větě, ale jediné jako [celé teorie]**“ a že – a to je klíčové –
- „**jazyk nekopíruje strukturu světa, ale tuto strukturu mu uděluje.**“

Striktně vzato a dovedeno do důsledků „to může vést k bezbřehému relativismu“: jestliže příslušníci různých jazyků, jež mají různé struktury, udělují strukturu světům, které poznávají, pak „mohou žít uživatelé různých jazyků v různých světech.“

Pojetí jazyka WQ bylo tudíž podstatně rozdílné od pojetí logických empiristů a logických atomistů; WQ považoval korespondenční teorii za zbytečné vymyšlení entit jenom proto, aby se zajistila korespondence; fakty nejsou podle WQ ničím jiným, než virtuálními konstrukty.

Je filosofie WQ v nějakém podstatném smyslu relativistická? Ano - WQ se považoval ovšem za relativistu „neproblematického“, který nechce podřývat vědu či možnost dorozumění mezi lidmi; stejně jako musíme udat (libovolný) počátek, chceme-li vytvořit souřadnici bodů v prostoru, stejně podle WQ musíme, chceme-li něco artikulovat o světě, použít nějaký pojmový systém – to ale předpokládá, že jsou pojmové systémy jeden na druhý převoditelné, což se WQ někdy zdál zpochybňovat.

Je filosofie WQ v nějakém podstatném smyslu idealistická? Ano. Někteří jej označili za „jazykového idealistu“, což je ale podle Peregrina v kontrastu s tím, že WQ byl fyzikalista, přesvědčený o tom, „že náš svět je vyčerpávajícím způsobem popsateľný jazykem fyziky“ – jakkoli považoval povahu světa za neoddelitelnou od povahy našeho pojmového aparátu a jakkoli připouštěl možnost různých pojmových aparátů, byl „přesvědčen, že pojmový aparát moderní fyziky mezi nimi zastává výsadní postavení“, stručně: **jedině fyzika postihuje „pravou podstatu reality“.**

WQ se odlišoval od idealistických (a tradičních filosofů vůbec) zásadně v odpovědi na otázku, co je filosofie a co může filosof dokázat – podle WQ nemůže filosof zodpovídat otázky, které by byly nějak fundamentálnější, než jsou otázky vědecké, podle WQ **za fyzikou už není žádná metafyzika.**⁹

Je filosofický přístup WQ pragmatický? Ano, stejně jako přístup pozdního LW.

Někdo by mohl říci, že analytická filosofie po svých „vědeckých“, na matematické logice postavených, začátcích končí, kupříkladu s filosofickým přístupem WQ, nevědecky: idealistické a relativistické tendence, „zkřížení“ s pragmatismem. Důvod spočívá ve vratkých či špatných základech v oblasti epistemologie (teorie poznání).¹⁰

⁹ Tamtéž, 522-526.

¹⁰ Více kriticky ke Quinovi a celkově k novopozitivismu viz Novák, Vohánka, Kapitoly z epistemologie, 171-172.